TIJORAT BANKLARIDA KREDIT BERISH AMALIYOTI SHAKLLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI TAHLILI

Zayniyev Bekzod Ziyeboyevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,

"O'zsanoatqurilishbank" ATB Surxondaryo BXO *xodimi*

Telefon: +998 91 981 56 56

E-mail: bekzodzayniev86@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida kredit berish amaliyotining zamonaviy shakllari, ularning iqtisodiy mohiyati hamda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitidagi o'rni tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida bank kreditlash tizimidagi tarkibiy o'zgarishlar, xususan, jismoniy shaxslarga ajratilayotgan kreditlar hajmining keskin o'sishi va mikrokreditlashning ommalashuvi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, an'anaviy kreditlash modellaridan raqamli kreditlash tizimiga o'tishning afzalliklari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklar, jumladan, aholining qarz yuki (DSTI) ko'rsatkichlari baholandi. Tijorat banklari kredit portfeli sifatini oshirish, uni diversifikatsiya qilish hamda muammoli kreditlar (NPL) ulushini kamaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Maqola iqtisodiyot sohasi mutaxassislari va ilmiy tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, kredit shakllari, kredit portfeli, mikrokredit, raqamli bank ishi, kredit riski, DSTI, NPL, diversifikatsiya, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В данной статье исследуются современные формы кредитования в коммерческих банках Республики Узбекистан, их экономическая сущность и роль в условиях модернизации экономики. На

основе статистических данных проанализированы структурные изменения в системе банковского кредитования, в частности значительный рост объёмов кредитов, предоставляемых физическим лицам, а также распространение микрокредитования. Рассмотрены преимущества перехода от традиционных моделей кредитования к цифровым кредитным системам и возможные риски, включая показатели долговой нагрузки населения (DSTI). Разработаны научно-практические предложения, направленные на повышение качества кредитного портфеля коммерческих банков, его диверсификацию и снижение доли проблемных кредитов (NPL). Статья предназначена для специалистов и научных исследователей в области экономики.

Ключевые слова: коммерческий банк, формы кредитования, кредитный портфель, микрокредит, цифровой банкинг, кредитный риск, DSTI, NPL, диверсификация, финансовая стабильность.

Abstract. This article examines modern lending practices in the commercial banks of the Republic of Uzbekistan, their economic essence, and their role in the context of economic modernization. Based on statistical data, the study analyzes structural changes in the banking lending system, particularly the rapid growth in loans extended to individuals and the increasing popularity of micro-lending. The article highlights the advantages of the transition from traditional lending models to digital lending systems and evaluates potential risks, including debt service-to-income (DSTI) indicators. It also proposes practical and research-based recommendations for improving the quality of commercial banks' credit portfolios, enhancing portfolio diversification, and reducing the share of non-performing loans (NPL). The article is intended for specialists and researchers in the field of economics.

Keywords: commercial bank, lending forms, credit portfolio, microloan, digital banking, credit risk, DSTI, NPL, diversification, financial stability.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining qon tomiri hisoblanadi. Kredit berish amaliyoti esa tijorat

banklarining eng asosiy va daromadli faoliyat turi bo'lib, u nafaqat banklarning moliyaviy natijalarini, balki butun iqtisodiyotdagi investitsion faollikni ham belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli bank islohotlari doirasida kreditlash mexanizmlari tubdan takomillashtirilmoqda. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilanganidek, bank tizimini transformatsiya qilish, davlat ulushini kamaytirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish kredit berish amaliyotining yangi shakllarini yuzaga keltirdi [1; 14 b]. An'anaviy ravishda davlat korxonalarini yirik investitsion loyihalar uchun moliyalashtirishdan xususiy sektor va aholiga iste'mol kreditlari berishga o'tish jarayoni kuzatilmoqda. Bu esa banklar o'rtasida raqobatni kuchaytirib, mijozlar uchun qulayroq va tezkor kredit mahsulotlarining paydo bo'lishiga xizmat qilmoqda.

Kreditlash amaliyoti o'z ichiga kreditni rejalashtirish, arizalarni ko'rib chiqish, skoring tahlili, garov ta'minotini baholash va kredit monitoringi kabi murakkab jarayonlarni qamrab oladi. Bugungi kunda kreditlash shakllari muddatiga ko'ra (qisqa, o'rta va uzoq muddatli), maqsadiga ko'ra (iste'mol, ipoteka, tadbirkorlik, avtokredit) va berilish usuliga ko'ra (raqamli, an'anaviy, sindikatlashgan) turlicha tasniflanadi. O'zbekiston bank sektorida jami kredit portfelining 2024-yil oktyabr holatiga ko'ra 515,6 trillion so'mdan oshishi ushbu sohaning ko'lamini ko'rsatadi [5; 1 b]. Biroq, hajmining oshishi bilan birga, kredit risklarini boshqarish va aktivlar sifatini ta'minlash masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda. Xususan, mikrokreditlar bozorining yiliga 73 foizga o'sishi banklar uchun ham imkoniyat, ham xatar manbai bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda banklarning resurs bazasini to'g'ri shakllantirish va ularni samarali kredit shakllari orqali iqtisodiyotga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega. Davlat ulushi bo'lgan banklarda (masalan, O'zmilliybank, O'zsanoatqurilishbank) kreditlash hali ham yirik sanoat loyihalariga yo'naltirilgan bo'lsa, xususiy va raqamli banklar (Kapitalbank, TBC bank) asosan

chakana kreditlashga e'tibor qaratmoqda. Ushbu diversifikatsiya jarayoni bank tizimining barqarorligini oshirishga yordam beradi, lekin ayni paytda aholining qarz yuki oshib ketishining oldini olish uchun makroprudensial choralarni talab qiladi [11; 45 b]. Kreditlash amaliyotini o'rganishda xalqaro tajriba va mahalliy iqtisodiy muhitning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Kreditlash tizimidagi innovatsiyalar, ayniqsa fintex (fintech) yechimlarining joriy etilishi, kredit berish muddatini bir necha kundan bir necha daqiqagacha qisqartirdi. Bu esa iqtisodiyotda pul aylanmasini tezlashtirib, aholining to'lov qobiliyatini qo'llab-quvvatlamoqda. Biroq, raqamli kreditlashda garovsiz mikrokreditlar ulushining ortishi banklar uchun skoring modellarini muntazam yangilab turish ehtiyojini tug'diradi. Maqolada aynan shu kabi jarayonlarning ijobiy va salbiy jihatlari chuqur tahlil qilinadi.

Mavzuiga oid adabiyotlar tahlili. Bank kreditlash amaliyoti va uning nazariy asoslari ko'plab xalqaro va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Xorijiy olimlardan P. Rose (2001) kreditlashni bankning o'z aktivlarini boshqarishdagi eng asosiy strategik qarori sifatida baholagan va kredit shakllarini bankning likvidligi bilan bog'lagan [15; 88 b]. F. Mishkin esa o'zining "Pul, bank va moliyaviy bozorlar iqtisodiyoti" asarida kreditlash jarayonida yuzaga keladigan asimmetrik axborot muammolarini (moral hazard va adverse selection) tahlil qilib, ularni kamaytirish usullarini taklif etgan. Uning fikricha, kreditlash shakllarini diversifikatsiya qilish bankning tizimli risklardan himoyalanishining yagona yo'lidir [14; 210 b]. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari (IMF, World Bank) tadqiqotlarida rivojlanayotgan davlatlarda raqamli kreditlash shakllarining moliyaviy inklyuzivlikni oshirishdagi roli alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy olimlardan Sh. Abdullayev, O. Toymuhamedov va boshqalar tijorat banklarining kredit siyosati va uning samaradorligini O'zbekiston iqtisodiyoti kontekstida tadqiq etganlar. Sh. Abdullayevning fikricha, O'zbekiston bank tizimida

kreditlash amaliyotini takomillashtirish uchun avvalo resurs bazasining barqarorligini ta'minlash va uzoq muddatli investitsion kreditlar ulushini ko'paytirish lozim [13; 56 b]. So'nggi yillarda Z. Jo'rayeva kabi tadqiqotchilar bank xizmatlarini raqamlashtirish va ularning kreditlash shakllariga ta'sirini tahlil qilib, an'anaviy modellardan voz kechish va skoring tizimlariga o'tish zarurligini isbotlamoqda [10; 4 b]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kreditlash amaliyoti doimiy o'zgarib turuvchi dinamik jarayon bo'lib, hozirgi kunda u ko'proq mijozga yo'naltirilgan va texnologik asosga ega shakllarga o'tib bormoqda.

Metodologiya. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida dialektik yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va statistik-ekonometrik usullar tanlangan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ochiq ma'lumotlari, Statistika agentligining yillik hisobotlari va tijorat banklarining moliyaviy ko'rsatkichlari asosiy axborot bazasi bo'lib xizmat qildi. Tadqiqot davomida 2022-yil yanvaridan 2024-yil oktyabrigacha bo'lgan davr uchun bank kredit portfelining dinamikasi va tarkibi o'rganildi. Bu davr iqtisodiyotning pandemiyadan keyingi tiklanish bosqichi va yangi bosqichdagi bank transformatsiyasi jarayonlarini qamrab olganligi sababli tanlangan.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda miqdoriy va sifat tahlili usullaridan foydalanildi. Miqdoriy tahlil orqali kreditlarning umumiy hajmi, ularning turlari (jismoniy va yuridik shaxslar kesimida) va o'sish sur'atlari hisoblab chiqildi. Sifat tahlili esa kredit portfeli tarkibidagi o'zgarishlar, muammoli kreditlar (NPL) darajasi va aholining qarz yuki (DSTI) kabi ko'rsatkichlarni baholashga qaratildi. Shuningdek, davlat ulushi mavjud bo'lgan banklar va xususiy banklarning kreditlash strategiyalari o'rtasidagi farqlar qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotda qo'llanilgan statistik tahlil usuli kreditlash shakllarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash imkonini berdi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda MS Excel va tahliliy jadvallardan foydalanildi. Skoring tizimlarining samaradorligini

baholashda xalqaro reyting agentliklari (Fitch, Moody's) tavsiyalari inobatga olindi. Metodologik yondashuvning bunday tanlanishi olingan natijalarning ilmiy asoslanganligi va xulosalarning aniqligini ta'minlaydi.

Tahlil va natija. O'zbekiston bank tizimidagi kreditlash amaliyoti 2023-2024 yillarda sezilarli darajada o'zgardi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil 1-oktyabr holatiga jami kredit portfeli 515,6 trillion so'mni tashkil etgan. Bu 2022-yilning mos davriga nisbatan sezilarli o'sishdir. Kreditlash strukturasida jismoniy shaxslarning ulushi muntazam ortib bormoqda. Xususan, 2024-yil iyul holatiga ko'ra, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar 161,1 trillion so'm bo'lgan bo'lsa, 2025-yil iyuliga kelib bu ko'rsatkich 196,9 trillion so'mga (22% o'sish) yetishi prognoz qilinmoqda [7; 1 b]. Bu jarayon banklarning chakana savdo bozoriga ko'proq e'tibor qaratayotganidan dalolat beradi.

1-jadvalda kredit portfelining tarkibiy dinamikasi keltirilgan bo'lib, undan ko'rinib turibdiki, mikrokreditlar eng yuqori o'sish sur'atiga ega. 2024-yil boshida mikrokreditlar hajmi 33,4 trillion so'm bo'lgan bo'lsa, bir yil ichida u 73 foizga o'sib, 57,9 trillion so'mga yaqinlashgan. Bu banklarning masofaviy xizmatlar orqali tezkor kredit berish amaliyotini kengaytirganligi bilan izohlanadi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kredit portfelining tarkibiy dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	2022-yil (yanvar)	2023-yil (yanvar)	2024-yil (oktyabr)	O‘sish, %
Jami kredit portfeli, trln so‘m	326,4	392,8	515,6	58

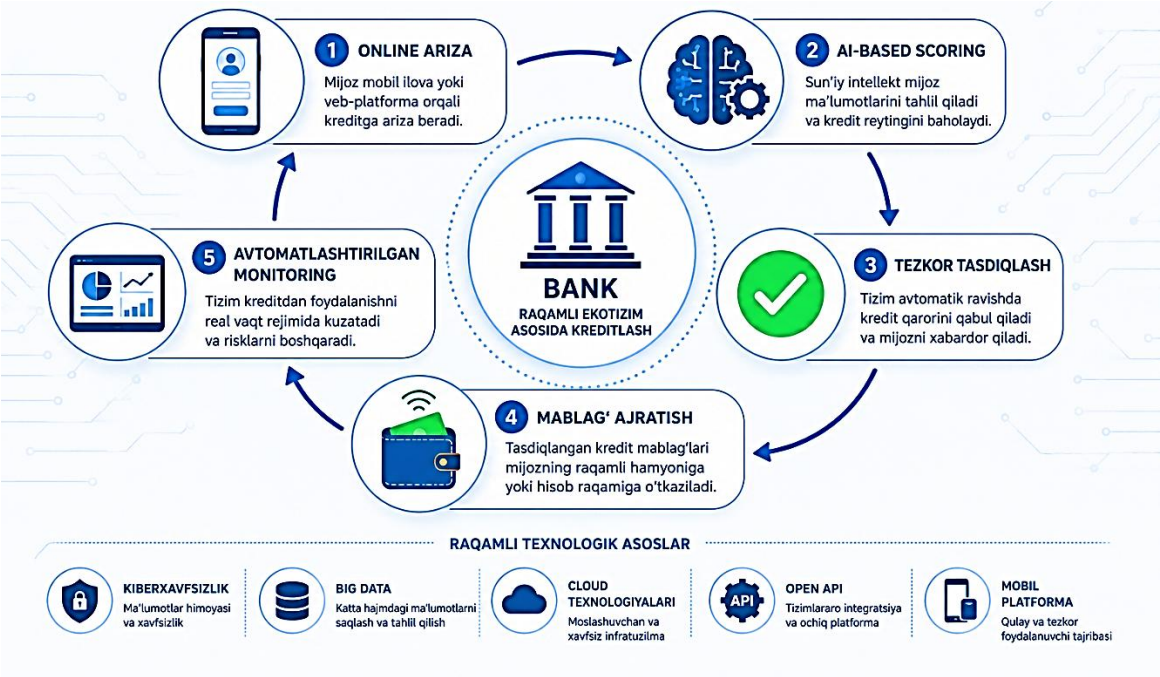
Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar, trln so‘m	70,8	104,2	169,7	139
Yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar, trln so‘m	255,6	288,6	345,9	35
Mikrokreditlar ulushi, %	4,2	6,8	11,2	+7,0 foiz punkti
Ipoteka kreditlari, trln so‘m	35,4	46,7	61,8	74

Kreditlash shakllari orasida ipoteka va avtokreditlar ham salmoqli o'rin egallaydi. Biroq, 2024-yilda avtokreditlash bo'yicha makroprudensial choralar kuchaytirilganligi sababli, ushbu segmentda o'sish sur'ati pasayganini ko'rish mumkin. Aksincha, ipoteka kreditlari aholi uchun uy-joy sotib olishdagi asosiy vosita bo'lib qolmoqda va 2024-yilda uning hajmi 61,8 trillion so'mga yetdi. Ipoteka bozorida o'rtacha foiz stavkalari 17-20% atrofida saqlanib qolmoqda, bu esa banklar uchun yuqori daromadli, lekin uzoq muddatli aktiv hisoblanadi.

Banklar kesimida tahlil qilinganda, yirik davlat banklari hali ham bozorning 70 foiziga egalik qiladi. O'zmilliybank 105,4 trillion so'm kredit portfeli bilan yetakchilik qilayotgan bo'lsa, O'zsanoatqurilishbank 63 trillion so'm bilan ikkinchi o'rinda turibdi. Xususiy banklar orasida Kapitalbank (30,2 trln so'm) va Hamkorbank (18,4 trln so'm) eng faol kredit berish amaliyotini olib bormoqda. Xususiy banklarning afzalligi ularning tezkor qaror qabul qilishi va raqamli kanallar orqali mikrokreditlar ajratishidir.

Kreditlash jarayonining zamonaviy ko'rinishi raqamli ekotizim bilan chambarchas bog'liq. Quyidagi rasmda zamonaviy kreditlash jarayonining

bosqichlari va unda texnologiyalarning o'rni ko'rsatilgan. Bu tizim an'anaviy "qog'ozbozlik"dan voz kechib, mijozning kreditga layoqatliligini avtomatlashtirilgan tarzda baholashga imkon beradi.

1-rasm. Zamonaviy bank kreditlash jarayonining raqamli ekotizimi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kreditlashning yangi shakllari (masofaviy mikrokreditlar, raqamli ipoteka) banklar uchun yangi mijozlar bazasini yaratgan bo'lsa-da, aholining qarz yuki (DSTI) oshishiga ham sabab bo'lmoqda. Markaziy bank hisobotiga ko'ra, 2024-yilda uy xo'jaliklarining qarz yuki 34% ni tashkil etgan, bu esa xalqaro standartlarga ko'ra ehtiyotkorlikni talab qiladigan darajadir. Kredit portfeli sifatini saqlash uchun banklar skoring modellarini yanada takomillashtirishlari va muammoli kreditlar (NPL) ulushini (hozirda o'rtacha 4-5% atrofida) kamaytirish choralarini ko'rishlari lozim.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O'zbekiston banklarida kredit berish amaliyoti an'anaviy korporativ modeldan chakana va raqamli modelga o'tish bosqichida turibdi. Mikrokreditlarning 73% lik o'sishi ijobiy holat sifatida baholanishi mumkin, chunki bu kichik tadbirkorlik va o'zini o'zi band qilishni

rag'batlantiradi. Biroq, ushbu o'sishning sifati bo'yicha ayrim xavotirlar mavjud. Xususan, raqamli kreditlashda mijozni identifikatsiya qilish va uning real daromadlarini baholashda xatoliklar yuzaga kelishi mumkin, bu esa kelajakda muammoli kreditlarning (NPL) ko'payishiga olib kelishi ehtimoli bor [9; 32 b].

Muhokama qilinishi lozim bo'lgan yana bir jihat — bu bank tizimidagi konsentratsiya darajasidir. Jami kreditlarning 70 foizi hali ham 10 ta davlat banki hissasiga to'g'ri kelishi banklararo raqobatning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Davlat banklari tomonidan yirik davlat korxonalarini moliyalashtirish bozor tamoyillaridan ko'ra ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga ko'proq yo'naltirilganligi, resurslarning samarali taqsimlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun banklarni xususiylashtirish jarayonini jadallashtirish va xususiy banklar ulushini 60 foizga yetkazish strategiyasi juda muhim ahamiyatga ega [12; 15 b].

Ipoteka bozoridagi tendensiyalar ham alohida e'tiborga loyiq. Davlat tomonidan ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirish mexanizmlarining yo'lga qo'yilishi banklar uchun likvidlikni saqlashga yordam berdi. Lekin yuqori foiz stavkalari (17-20%) aholining keng qatlamlari uchun ipotekani qimmatlik qilishda davom etmoqda. Kelgusida foiz stavkalarini pasaytirish nafaqat Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasiga, balki iqtisodiyotdagi inflyatsiya darajasiga ham bog'liq bo'ladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, barqaror kreditlash tizimi uchun inflatsiyani past darajada saqlash va uzoq muddatli depozitlar bazasini mustahkamlash zarur.

Nihoyat, yashil (green) kreditlash amaliyotini joriy etish masalasi muhokama markazida bo'lishi kerak. Osiyo Taraqqiyot Banki va boshqa xalqaro moliya institutlari O'zbekistonda energiya samaradorligini oshirish loyihalariga kreditlar ajratmoqda. O'zbekiston banklari ushbu tendensiyani o'zlashtirib, ekologik loyihalarni moliyalashtirish shakllarini kengaytirishi lozim. Bu nafaqat ekologik

maqsadlarga, balki banklarning xalqaro bozorlarda arzonroq resurslar jalb qilishiga ham yordam beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, O'zbekiston tijorat banklarida kredit berish amaliyoti shakllari tubdan transformatsiyalanmoqda. Kredit portfelining hajmi va tarkibida chakana kreditlash (iste'mol, ipoteka, mikrokredit) ulushi ortib borishi iqtisodiy faollikning oshganligidan dalolat beradi. 2024-yilgi statistik tahlillar mikrokreditlash segmentining eng dinamik rivojlanayotgan shakl ekanligini ko'rsatdi. Biroq, bu jarayon banklardan kredit risklarini boshqarishning zamonaviy usullarini, xususan, sun'iy intellektga asoslangan skoring tizimlarini joriy etishni talab qiladi.

Tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, kredit portfelini tarmoqlar kesimida yanada diversifikatsiya qilish va bitta mijozga to'g'ri keluvchi risk kontsentratsiyasini kamaytirish zarur. Ikkinchidan, aholining qarz yuki (DSTI) darajasini muntazam monitoring qilib borish va ortiqcha kreditlash (over-indebtedness) xavfini kamaytirish uchun makroprudensial choralarni davom ettirish lozim. Uchinchidan, yuridik shaxslarga, ayniqsa eksportyor korxonalarga uzoq muddatli investitsion kreditlar berish shakllarini soddalashtirish va ularning foiz yukini kamaytirish choralari ko'rilishi kerak. To'rtinchidan, bank tizimida "Yashil kreditlash" (Green finance) mahsulotlarini keng joriy etish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bank kreditlash amaliyoti nafaqat tijorat foydasi, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi strategik yo'nalishdir. Raqamli texnologiyalarni bank ishi bilan uyg'unlashtirish orqali kreditlash jarayonlarining shaffofligi va qulayligini oshirish O'zbekiston bank tizimining xalqaro raqobatbardoshligini ta'minlashning kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2019-yil 5-noyabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Tijorat banklarining kredit va depozitlari to'g'risida ma'lumotlar", 2024-yil oktyabr.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "2024-yil uchun moliyaviy barqarorlik sharhi", 2025-yil iyul nashri.

5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. "Iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami – 2024".

6. IMF staff report. "Republic of Uzbekistan: Banking System Landscape", December 2024.

7. Central Bank of Uzbekistan. "Information on the types of loans issued to individuals", 2025 update.

8. Fitch Ratings. "Uzbek Banking Reforms Gain Traction but May Face Delays", March 2024.

9. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. "O'zbekiston banklarining 2024-yil I chorak reytingi".

10. Jo'rayeva Z.B. "Tijorat banklarining kredit xizmatlari ilmiy-nazariy qarashlar", Termiz, 2024.

11. Shokirov A.A. "Bank ishi va kredit nazariyasi", Toshkent, 2023.

12. Toymuhamedov O. "Bank islohotlari va transformatsiya", T., Iqtisodiyot, 2022.

13. Abdullayev Sh.A. "Tijorat banklari kredit siyosati samaradorligini oshirish", T., 2023.

14. Mishkin F.S. "The Economics of Money, Banking and Financial Markets", 12th Edition, Pearson, 2018.

15. Rose P.S. "Commercial Bank Management", 5th Edition, McGraw-Hill, 2001.